

Бурый А.Р.

Дрогобычский государственный педагогического университета имени Ивана Франко

ИСХОДНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА В КИНОИСКУССТВЕ: ЭКЗИСТЕНЦИАЛЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ. ЧАСТЬ I

Аннотация

Проанализированы рецепции примата экзистенции перед эссенцией в творчестве Бернардо Бертолуччи и Пьера Паоло Пазолини. Доказано, что термин «фрейдомарксизм» не слишком пригоден для охвата спектра философского контекста фильмов этих режиссеров. Акцентировано, что образы кинопроизведений Бернардо Бертолуччи, Ингмара Бергмана, Терри Гиллиама констатируют «неразумность» новейшей человеческой действительности и позволяют определить исходные экзистенциалы нашего существования – заботы, тревоги, страха, смерти, скуки и т.д. – в соотношении с идеями представителей различных направлений экзистенциализма. Изучены интерпретации понятия «Ничто» в фильмах Романа Поланского, герои которого перед Ничто теряют свою идентичность (одновременно Ничто открывает перед человеком знания об экзистенциальной перспективе). Прослежено, как Стэнли Кубрик в своем творчестве переводит морально-экзистенциальную проблематику в гносеологическое измерение.

Ключевые слова: экзистенциализм, киноискусство, тревога, страх, смерть, Ничто.

Buryi A.R.

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

BASIC NOTIONS OF EXISTENTIALISM IN CINEMATOGRAPHY: THE EXISTENTIALS. PART ONE

Summary

The author analyses the interpretation of primacy of existence over essence in the artistic heritage of Bernardo Bertolucci and Pier Paolo Pasolini and proves that the term «Freudo-Marxism» does not embrace the scale of philosophical context of their films. The emphasis is laid on the idea that Bertolucci, Bergman and Gilliam's film images affirm «irrationality» of the present human reality and make it possible to outline the starting points of our existence (worries, anxiety, fear, death, boredom, etc.) in relation to the ideas of expressed by different representatives of existentialism. Special attention is given to the notion of Nothingness in Roman Polanski's films, the characters of which lose their identity in front of Nothingness, although at the same time Nothingness opens up the door for existential perspective and its understanding by the people. The author also traces Stanley Kubrick's attempts to transfer moral-existential problems into the realm of gnoseology.

Keywords: existentialism, cinematography, anxiety, fear, death, Nothingness.

УДК 133.522.1:316.334:316.837(045)

ФОРМУВАННЯ ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Литовченко І.В.

Національний авіаційний університет

У статті розглянуто особливості та роль знаково-символічної системи в процесі інституціалізації суспільного життя. Визначено та показано, що символ, знак, мова, як важливі складові знаково-символічної системи, є своєрідними чинниками інституціалізації, сприяючи соціальній інтеграції та підтримці соціального порядку в суспільстві, а також інтерпретації та здійсненню соціальних практик відносно норм, стандартів, звичаїв певного соціального інституту.

Ключові слова: знаково-символічна система, інституціалізація, знак, символ, мова, соціальні практики, соціальний інститут.

Постановка проблеми. Знаково-символічна складова суспільного життя передбачає тісну взаємодію з ціннісним аспектом культури, що в розвинутих суспільствах набуває характеру цілісної системи. В даному контексті знаково-символічна система є певною формою, завдяки якій здійснюється функціонування і відтворення культури суспільства. Значна роль у культурі суспільства належить символу, що розуміються як здатність речей або дій виражати ідеальний зміст, певну ідею тощо. Функціонування і розвиток всіх сфер суспільного життя (науки, мистецтва, релігії та ін.) неможливо уявити поза межами знаків та символів. Культур-

ра соціальних інститутів і організацій передбачає наявність відповідних знаків та символів, з якими пов'язана соціально-професійна діяльність людини.

Життєдіяльність людини, її взаємовідносини та спілкування з іншими людьми нерозривно пов'язані з системою знаків та символів, що передбачає кодування уявлень індивіда або групи про себе, оточуючий світ та поведінку, взаємозв'язки і відносини, які здатні забезпечувати розвиток і стабільність суспільного життя. Символи є своєрідним чинником інституціалізації суспільного життя, сприяючи соціальній інтеграції та підтримці соціального порядку в суспільстві. У даному контексті А. Акмалова та

В. Капіцин справедливо зауважують, що соціальний інститут починається в соціально уявному, що переплітається із символічним, забезпечуючи тим самим уявлення про соціальну дійсність [1]. Так, І. Ісаєв визначає соціальний інститут як символічну соціально-санкціоновану систему, в якій у різних пропорціях уже комбінуються уявна і функціональна складові [2, с. 105-106]. Процеси інституціоналізації суспільного життя передбачають утворення стабільних соціокультурних зразків соціальної взаємодії з метою адаптації індивідів до нормативних вимог, правил, цінностей, звичаїв, символів соціальних інститутів, а також їх дотримання й відтворення в соціальних практиках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження знакової системи представлені у працях науковців різних предметно дисциплінарних напрямків: філософії, культурології, антропології, соціології, психології тощо. Проблему символу і символічного в своїх наукових дослідженнях вивчали Л. Вітгетштейн, Ж. Дельоз, Е. Кассіер, С. Кримський, Ж. Ліотар, О. Лосєв, М. Мамардашвілі, А. П'ятигорський, Ч. Пірс, П. Ріквор, В. Табачковський, В. Топоров, Ф. Шеллінг, К. Юнг, Р. Якобсон та ін.

У світовій науковій літературі представлено низку підходів щодо визначення знака і символу. Так, наприклад, семіотичний підхід аналізу соціальної реальності досліджує переважно одну, знакову сторону явищ реальності. У психології він представлений як психосеміотичний (М. Гамезо, Б. Ломов), комплексний психосеміотичний (М. Тутушкіна) та семіосоціопсихологічний підходи (Т. Дрідзе). Герметичний підхід розглядає знакові системи апелюючи до проблеми розуміння індивідом реальності та один одного (А. Брудний).

Інституційні аспекти функціонування нормативних утворень досліджувались П. Бергером, Дж. Бернардом, Т. Лукманом, Д. Нортом, Дж. Томсоном. Інститути правової держави аналізуються А. Матюхіним, О. Мартишиним, Т. Заславською.

Сутність, особливості функціонування та різновиди соціальних інститутів досліджували А. Берджес, П. Блау, М. Вебер, Т. Веблен, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Е. Дюркгейм, Д. Ландберг, І. Лейман, А. Лимаренко, С. Ліпсет, Н. Луман, А. Мальцева, М. Мацковський, Р. Мертон, Ч. Мілс, М. Мнацаканян, Т. Парсонс, А. Радугін, К. Радугін, П. Рікер, Дж. Роулз, Г. Спенсер, Я. Щепанський, А. Ефендієв, Дж. Хоманс та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Трансформаційні зміни, що відбуваються в суспільстві, актуалізують проблему дослідження ролі символів у процесі інституціоналізації суспільного життя, які є певним інструментом чи програмою, за допомогою якого уможлиблюється інтерпретація, відтворення та управління соціальними практиками, що обумовлені новими суспільними потребами. Проте у вітчизняній науковій думці дослідженню та теоретико-методологічному обґрунтуванню ролі символів у процесі інституціоналізації суспільства приділяється недостатньо уваги, що й обумовило потребу соціально-філософського аналізу зазначеної проблеми.

Мета статті. Метою даної роботи є визначення особливостей формування та ролі знаково-символічної системи в процесі інституціоналізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Дослідження процесів інституціоналізації суспільного життя обумовлює потребу вивчення генези феномену символів, що виконують важливу роль у процесі упорядкування соціальної реальності. Поняття «символ» походить від грецького слова «symbolon», що озна-

чає «знак», «прикмета», «ознака», «пароль», сигнал тощо. В межах соціально-філософської думки актуальними є дослідження О. Лосєва, в яких символ розглядається як онтологічна основа культури, що організує принцип людського життя. Вчений зауважує, що всякий символ є живим відображенням дійсності, яке піддається тій чи іншій розумовій обробці та стає знаряддям у перетворенні самої дійсності [3, ст. 14]. Концепція символу Р. Барта наголошує на тому, що структура культури визначається функцією символізації свідомості, яка реалізується в мові та проявляється в семіотичній діяльності [4]. Символи є притаманними кожному суспільству в різні часи, торкаючись емоцій і відчуттів людей. Вони виявляють подібність, але інтерпретуються по-різному залежно від культури суспільства, сприйняття та переживань індивідів.

Символ заснований на живому спогляданні дійсності і є її своєрідним відображенням. Він постійно перебуває у взаємодії з людиною в різних сферах суспільного життя (культурній, соціальній тощо), і виявляється узагальненою свідомістю людства у творчій і пізнавальній діяльності. Символ, по суті, є невичерпним. Досліджуючи смислові парадигми сучасної знаково-символічної реальності, О. Корабльова зазначає, що символ є продуктом свідомості людини і, по суті, виявляє існуючі незалежно від людини і недосяжні у всій своїй повноті свідомості характеристики оточуючого світу, принципи, ідеї, смисли. Пізнаючи символ, розкриваючи для себе його смисл, людина одночасно пізнає і себе і навколишній світ, поєднуючись із світом через символ [5, с. 93].

Символ є особливим знаком, що являє собою чуттєву, духовну реальність у більш широкому сенсі. Е. Кассієр, досліджуючи природу символу, визначає його як універсальний засіб пояснення духовної реальності. Символи та знаки, що є усталеною формою сприйняття та усвідомлення реальності, допомагають індивідам пізнавати, інтерпретувати, описувати реальність, формуючи єдність з іншими носіями соціального досвіду [6, с. 165]. Символічну основу універсуму, в якому як фізично, так і символічно живе та здійснює соціальні практики людина, утворюють символічні форми у вигляді знаків, мови, міфу, релігії, мистецтва тощо. Символ є образом, що розглядається в аспекті його знаковості й наділений певними характеристиками: органічністю й невичерпною багатозначністю. Символічні значення виникають і трансформуються завдяки інтерпретації і перевизначенню символів, що є результатом соціальної інтеракції, адже індивіди взаємодіють один із одним, керуючись, перш за все, саме символічними значеннями, які вони надають тим або іншим об'єктам, явищам тощо.

Семіотика, як наука про знакову систему, передбачає «поєднання» символу зі знаком. Ф. Шеллінг справедливо зауважує, що специфіка символу відносно категорії знака проявляється в тому, що для кожної суто знакової системи існування багатозначності є лише перешкодою на шляху раціонального функціонування знака та пізнання його сенсу. На протилежність знаку, багатозначність символу визначає його зміст [7, с. 110-111]. Знаки функціонують на різних рівнях суспільства і можуть виступати в якості: партикулярних статусних знаків; знаків, що перетворюються в інститути; знаки суспільних цінностей; неофіційних національних символів; офіційних символів тощо [1]. Знаки утворюють системи, наприклад, системи жестових знаків або матеріальних артефактів і т.д. Мова, яку можна визначити як систему словесних знаків, являє собою одну з найважливіших знакових систем сус-

пільства [8, с. 66]. Розуміння мови є важливим для розуміння процесів інституціалізації суспільного життя, адже саме вона може виконувати важливу функцію збереження, накопичення та передачі наступним поколінням великих об'ємів значень, а також життєвого досвіду.

Виникнення та розвиток мови нерозривно пов'язано з виникненням суспільства та процесами його функціонування. Розвиток людини як соціальної істоти можна пов'язати із здатністю до символічної репрезентації, що є загальним джерелом мислення, мови та ін. Саме в мові, як стверджує О. Гакман, досягає свого найвищого вираження здатність людини до символізації. Мова є певною системою символів, що забезпечують соціальну взаємодію між членами суспільства, адже є певною моделлю структури суспільних відносин, відтворюючи об'єкти й ситуації, створюючи знаки тощо [9]. Мова відтворює дійсність. Зазначене вище, дозволяє зробити висновок про те, що мова виконує важливу роль у створенні інституційної дійсності, сприяє інтерпретації та здійсненню соціальних практик відносно норм, стандартів, звичаїв певного соціального інституту.

Сучасна наукова думка визначає мову як систему систем, що має складну багаторівневу структуру. Підставою для віднесення тих або інших знаків до мови є наявність стійкої системи знаків і правил поєднання одиниць, утворення і перетворення. Важливою структурною одиницею мови є текст, що розуміється як будь-яка семіотично організована система знаків або система, яка несе певну інформацію. Для розуміння використання знакових систем важливим є також поняття контексту. Досліджуючи зміст програми Вітгенштайна, А. Баумейстер слушно зауважує, що вживання слів і речень завжди відбувається в певному практичному контексті, який визначає як «мовну гру». Зазначений термін вказує на зв'язок мови та дії, або певної форми життя [10, с. 60]. Мовна гра є частиною практики, елементом діяльності, що здійснюється за певними правилами, конституюваними мовними виразами [там само, с. 75]. Мова є першочерговим фактором людської взаємодії, а також засобом обміну взаємозрозумілими символами з метою досягнення практичних результатів у сумісній діяльності. У сфері соціальної взаємодії мова виконує роль своєрідного посередника або засобу, що дозволяє надавати інтерсуб'єктивного, культурного значення суб'єктивному, індивідуальному досвіду, транслювати соціально-значущі уявлення, надаючи їм загального сенсу, що поділяється іншими. Зазначене вище дозволяє зробити висновок про те, що саме за допомогою мови є можливим розкриття значення символів у їх раціональному осмисленні. Словесна мова є універсальним засобом серед усіх використовуваних людиною знакових систем, що виконує роль всезагального інтерпретатора.

Застосовуючи семіотичний підхід у дослідженнях процесів інституціалізації суспільства, можна виявити закономірності розвитку суспільного життя. Обмін знаками і символами між людьми породжує ті чи інші соціальні відносини і формують смислові поля суспільства. Такий обмін забезпечує

циркуляцію смислів у полях комунікації [11]. Знаково-символічний апарат комунікації має самостійні потужні ресурси, орієнтовані на створення необхідних образів явищ, передбачених тією чи іншою сферою життєдіяльності людини. Він є потужним засобом формування свідомості, задаючи його ціннісно-смислові вектори.

Важливе місце у філософському осмисленні інституціалізації суспільного життя, займають дослідження О. Кувшинової та Є. Васильєвої, які пропонують використовувати когнітивно-інституційний підхід у дослідженнях соціальних інститутів. Означений підхід пропонує розглядати актора як учасника соціальних відносин, що визначають наявні культурні сценарії, яких він повинен дотримуватися згідно певних цінностей, ролей, норм, правил, стандартів тощо. Поведінка індивіда визначається притаманними йому ціннісно-комунікативними структурами, а також розвитком його когнітивних здібностей. Подібне твердження дозволяє визначити основоположною здатністю людини перетворення інформації у цілеспрямовано створену річ, що дозволяє закріпити інформаційний ресурс не лише у пам'яті, а ще й у речовій формі. Так, О. Кувшинова та Є. Васильєва у своїх дослідженнях роблять висновок про те, що когнітивні чинники справляють вплив на процеси інституціалізації суспільного життя, а вибір тих чи інших соціальних інститутів, на думку М. Єресько, є результатом об'єктивної умов, що склалися в свідомості акторів, який сприяє формуванню та зміні соціального середовища. Актуальною у даному випадку є думка Н. Флігстїна про те, що формування соціальних інститутів відбувається під впливом владних індивідів, які намагаються створювати правила та норми взаємодії, спрямовані на стабілізацію свого статусу та стану в суспільстві, в умовах протистояння іншим індивідам, що наділені певними владними повноваженнями. Необхідно зауважити, що функціональна властивість соціальних інститутів спрямована на певних соціальних суб'єктів, які стають акторами процесу їх інституціалізації в тому випадку, коли їх індивідуальні потреби співпадають із суспільними потребами, а також потребами тих, хто має владу, якщо вони можуть бути реалізованими в межах запропонованих інститутів [12, с. 98–115].

Висновки і пропозиції. Знаково-символічні системи розширюють соціальну реальність, а також виступають її новим виміром, виконуючи роль потужних засобів інтерпретації феноменів суспільства та усвідомлення людського життя. Сучасне суспільство характеризується стрімким зростанням значення знаково-символічних форм, що обумовлює виникнення нових сенсів, соціальних практик, а отже, і нових потреб, норм, правил, цінностей в інституційному вимірі суспільного життя.

Знаково-символічна система відіграє важливу роль у процесі створення інституційної дійсності, частково конструюючи інституційні факти, що по суті містять такі важливі її елементи як слова, жести, символи, знаки або інші стандартні апарати, які виражають, представляють, відображають у символічній формі щось поза своїми межами способом, загальноприйнятим у суспільстві.

Список літератури:

1. Акмалова А. А. Роль знаків і символів в забезпеченні соціального єдинства / А. А. Акмалова, В. М. Капицын // Соціал.-гуманит. знання. – 2013. – № 3. – С. 31-51. – Режим доступу: URL: http://istina.msu.ru/media/publications/articles/efb/f75/4453730/Akmalova_A.A._Kapitsyn_V.M._Rol_znakov_i_simvolov_v_obespechenii_sotsialnogo_edinstva.pdf
2. Исаев И. А. Солидарность как воображаемое политико-правовое состояние: Монография / И. А. Исаев. – М.: Проспект, 2013. – 176 с.

3. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1995. – 320 с. – 2-е изд., испр.
4. Коваленко Е. М. Концепции символа в философии культуры 20 века: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, и философия культуры» / Коваленко Е. М. – Ростов-на-Дону, 2005. – 186 с. – Режим доступу: URL: <http://www.dissertcat.com/content/kontseptsii-simvola-v-filosofii-kultury-20-veka>
5. Кораблева Е. В. Смысловые парадигмы современной знаково-символической реальности / Е. В. Кораблева // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2013. – Вип. 4. – С. 91-99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Avfd_2013_4_11.pdf
6. Философия символических форм: Введение и постановка проблемы // Культурология. XX век / Москва: Юристь, 1995. – (Антология). – (Лики культуры). – С. 163-213.
7. Шеллинг Ф. В. Философия искусства: [пер. с нем.] / Фридрих Вильгельм Шеллинг. – М.: Мысль, 1966. – 496 с. – (Философское наследие).
8. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
9. Гакман О.В. Становлення лінгвістики в руслі філософії та класичної науки про мову Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2004. – № 44. – Режим доступу: URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_44/Hakman.htm
10. Баумейстер А. О. Буття і благо: монографія / А. О. Баумейстер. – Вінниця: Т. П. Барановська, 2014. – 418 с.
11. Черепяхин М. А. Культура информационного общества как знаково-символическая система в социально-философском измерении / М. А. Черепяхин // Общество, государство, право. – 2013. – Вып. 1 (7). – Режим доступу: <http://gosuprav.ru/PDF/08OGP113.pdf>
12. Когнитивно-институциональный подход к исследованию социального института. Кувшинова О. А., Васильева Е. Н. Социологические науки. – 2013. – № 10. – Режим доступу: URL: http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=10001678

Литовченко И.В.

Национальный авиационный университет

ФОРМИРОВАНИЕ ЗНАКОВО-СИМВОЛИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУЦИАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассмотрены особенности и роль знаково-символической системы в процессе институционализации общественной жизни. Определено и показано, что символ, знак и язык, как важнейшие составляющие знаково-символической системы, являются своеобразными факторами институционализации, способствуя социальной интеграции и поддержке социального порядка в обществе, а также интерпретации и осуществлению социальных практик относительно норм, стандартов, обычаев определенного социального института.

Ключевые слова: знаково-символическая система, институционализация, знак, символ, язык, социальные практики, социальный институт.

Lytovchenko I.V.

National Aviation University

FORMATION SEMANTIC-SYMBOLIC SYSTEM IN THE CONTEXT OF INSTITUTIONALIZATION SOCIETY

Summary

This article discusses the features and role of semantic and symbolic systems in the process institutionalization of social life. Defined and showed that symbol, sign, language, as important components of semantic-symbolic system is a kind of institutionalization factors, promoting social integration and maintaining social order in society, and the interpretation and implementation of social practices regarding norms, standards and customs of a particular social institution.

Keywords: semantic-symbolic system, institutionalization, sign, symbol, language, social practices, social institution.